

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ Ιης ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2012

Παρουσίαση του πονήματος Διαχρονικές ἀρχές βιζαντινῆς στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς μὲ ἐμφαση στὸ ἔργο Τακτικὰ τοῦ Λέωντος Στ' τοῦ Σοφοῦ τοῦ καθηγητῆ κ. Νέστορα Κουράκη ἀπὸ τὸν Ἀκαδημαϊκὸν κ. Δημήτριο Σκαρβέλην

Άριστα πότν ὅποι τὶς θερινὲς διακοπές, τὸ Γραφεῖο Στρατιωτικῶν καὶ Αιωνιτικῶν Θεμάτων τῆς Ἀκαδημίας ἔγινε παραλίπτης μᾶξες ἐργασίας στρατιωτικῆς θεματολογίας μὲ τὸ λόγο Διαχρονικές ἀρχές βιζαντινῆς στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς μὲ ἐμφαση στὸ ἔργο Τακτικὰ τοῦ Λέωντος Στ' τοῦ Σοφοῦ. Συγγραφέας εἶναι ὁ καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Νέστορα Κουράκη.

Ο Αὐτοκράτορας τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας Λέων ὁ Στ' (866-912 μ.Χ.) ἀσχολήθης μὲ στρατιωτικοῦ περιεγομένου ἐργασίες ὄπως, ἐκπός ἀπὸ τὰ Τακτικά, τὰ Προβλήματα, δυως τὶς προσωνυμίες «Σοφὸς» καὶ «Φιλόσοφος» τὶς ὀφείλει στὸ σημαντικὸ νομοθετικὸ ἔργο που. Χάρις σὲ αὐτὸν θεωρεῖται ἐπιφανῆς νομοθέτης τοῦ Βυζαντίου, πρώτος μετὰ τὸν Ιουστινιανό. Υπ’ ὃψιν ὅτι καὶ τὸ ἔργο του Τακτικὰ εἶχε λάβει κατὰ τὴν ἔκδοσή του τὴν τυπικὴ μορφὴ νόμου, διότι πρόθεσή του—τὸ τονίζει στὸ προσώπιο του—ζηταν νὰ κωδικοποιήσει τὰ πορίσματα τῆς πολεμικῆς τέχνης ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν στρατιωτικοῦ περιεχομένου κειμένων ποὺ εἶχαν προηγγείλει τῆς ἐποχῆς του.

Ο Λέων ὁ Σοφὸς δὲν ὑπῆρξε στρατιωτικός, οὔτε εἶχε ἡγεμονία ποτὲ ἐκστρατείας, ὄπως εἶχαν πρόξει προγρούμενοί του αὐτοκράτορες, καὶ ἐποιένως δὲν εἶχε ἐμπειρία στρατιωτικῶν ἐπιγειρήσεων. Εντούτοις ἐνδιαφερότων γιὰ τὴν τέχνη τοῦ πολέμου καὶ πρέπει νὰ εἶχε μελετήσει πολὺ ἔργα στρατιωτικῆς θεματολογίας προγενεστέρων του, δικόμα καὶ διγαίων Ἑλλήνων καὶ ξένων κυριότερων—συγγραφέων, ὄπως τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Ἀρριανοῦ, τοῦ

Θουκυδίδου, τοῦ Αἰνείου τοῦ Τακτικοῦ, καὶ καποπινῶν, ὅπως τοῦ Ἀσκληπιοδότου, τοῦ Ὄνασάνδρου, τοῦ Πολυαίνου, τοῦ Αἴλιανοῦ τοῦ Τακτικοῦ, τοῦ Βεγετίου καὶ ἄλλων.

Ίδιαίτερα τὰ Τακτικά τοῦ Λέοντος Στ' φαίνεται νὰ ἔχουν ὡς βασική πηγὴ τὸ ἔργο τοῦ Αὐτοκράτορα Μαυρικίου (βοὲς μ.Χ. αἱ.) μὲ τίτλο Στρατηγικόν, πολὺ πιθανὸν δὲ στὴ συγγραφή του νὰ εἶχε συμβάλει ὁ Στρατηγὸς Νικηφόρος Φωκᾶς [συνωνύμια μὲ τὸν Αὐτοκράτορα Νικηφόρο Φωκᾶ], ὅπως πιστεύει ὁ Κωνσταντῖνος Ἀμαντος, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀμφισβητεῖ τὴν ἐπίβλεψη, καὶ καθοδήγηση τοῦ Λέοντος κατὰ τὴ συγγραφικὴ προσπόθεια. Τὰ Τακτικά εἶναι ἔνα στρατιωτικὸ ἔγχειριδιό ποὺ προγματεύεται τὸ θέμα τῆς διεξαγωγῆς μᾶς μάχης ἢ καὶ ἐνὸς πολέμου κατὰ τὸν πλέον ἀποτελεσματικὸ τρόπο, δηλαδὴ τὸν τρόπο ποὺ ἔγγρυζται τὴν ἐπιτυχία, μὲ τὶς δλιγότερες ζημίες στὸ ἔμψυχο καὶ ὄφυχο δυναμικό. Οὗτοις ὁ Λέων ἀναρέφει ὅτι τὸ ὄλικὸ τοῦ ἔργου του συγκεντρώθηκε κέκ πολλῶν παλαιῶν καὶ στρατηγικῶν συνταγμάτων». Τὸ γεγονός αὐτὸ κάνει τὸν κ. Κουράκη, νὰ προσομοιάσει τὸ ἔργο μὲ πολύμηνο. Κάτι τέτοια δὲν ἔταν ἀσύνηθες στὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντος, καὶ νομίζω πρέπει νὰ συμφωνήσουμε ὅτι αὐτὸ δὲν ἀφαιρεῖ κάτι ἀπὸ τὴν ὅλην οὐσία τοῦ ἔργου.

Προφανῶς ὁ Λέων καταπιάστηκε μὲ τὰ Τακτικὰ γύρω στὸ 900 μ.Χ., σὲ ἐποχὴ ἀκμῆς μὲν γιὰ τὴν Αὐτοκρατορία, ἢ ὅποια ὅμως δεχόταν συνεχεῖς πιέσεις ἀπὸ Σαρακηνοὺς καὶ Ἀραβεῖς, μουσουλμάνους γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ ὄλλους. Ἀποσκοποῦσε μὲ τὴν ἔργασία του νὰ δώσει κατευθυντήριες ὁδηγίες πρὸς τοὺς στρατηγούς του, νὰ τοὺς δώσει ἔνα βοήθημα ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς σὲ μιὰ εὔληπτη καὶ κατανοητὴ μορφή. «Οπως προανέφερα, ἀποζητοῦσε τὴ στρατιωτικὴ ἐπιτυχία μὲ τὶς δλιγότερες ζημίες σὲ ἀνθρώπους καὶ ὄλικό, δηλαδὴ τὸν ἀποσχολοῦσε, ὅπως καὶ πολλοὺς προγρριουμένως—αὐτὸ συμβαίνει καὶ σήμερα—, τὸ δόγμα τῆς «ἀναίμακτης ἐπικράτησης». Διαβάζω τὴ χαρακτηριστικὴ προτροπὴ πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγό του: «Θεωρῶ ὅτι εἶναι ἀσφαλέστερο καὶ ὀφελιμότερο νὰ υπερισχύσει κανεὶς τοῦ ἔγχροιν μὲ τὸ σχεδιασμὸ καὶ τὴ στρατηγικὴ παρὰ μὲ τὴ φυσικὴ βίᾳ, τὴ δύναμι καὶ τὸν κινδύνον μᾶς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης». Εἶναι καὶ στρατηγικὴ τῆς σήμερον, ἢ ὅποια θέλει νὰ ἔχει τοῦ οἰκουμενικὰ καὶ ἄλλα πρὸ τὴν προσφυγὴ στὴ βίᾳ.

«Οπως μᾶς λέγει ὁ συγγραφέας τῆς ἔργασίας ποὺ παρουσιάζεται, τὸ οὐσιαστικότερο μέρος τῶν Τακτικῶν εἶναι τὰ 294 ἀξιωματαὶ ἢ γνωμικὰ ποὺ διατυπώνονται στὸ τελευταῖο κεφάλαιο, τὸ είκοστό, καὶ τὸν ἐπίλογο. Στὰ

ἀξιώματα αὐτὰ συνοψίζονται τὰ πλέον σημαντικά περίσματα τῶν μελετῶν καὶ ἀναλύσεων τοῦ Λέοντος καὶ ἀναμφιβάτητα σὲ αὐτὰ διφεύλεται ἢ ἀξία καὶ ἡ συμβολὴ τῶν Τακτικῶν στὴ στρατηγική καὶ τὴν τακτική. Εἶναι δὲ ἡ σύνοψη αὐτὴ, ἡ πληρέστερη σὲ σύγκριση μὲ θεοίσες προτρηγούμενων συγγραφέων.

Ο περιορισμὸς τοῦ χρόνου μοῦ ἐπιβάλλει στὸ σημεῖο αὐτὸν νὰ παύσω νὰ ἀναφέρομαι στὰ Τακτικὰ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ νὰ στραφῶ στὴν καθ' ὅλα ἔξαίρεται, — τὸ λέγω εὐθὺς ἔξαρχῆς — ἐργασία τοῦ κ. Κουράκη. Η σὲ βάθος ἀνάλυση τῶν Τακτικῶν ἀπὸ τὸν προαναφερθέντα εἶχε πολλὲς ἀπαιτήσεις. "Οπως ὁ τίτλος μαρτυρεῖ, Διαχρονικὲς ἀρχὲς βιζαντινῆς στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς μὲ ἔμφαση στὸ ἔργο Τακτικὰ τοῦ Λέοντος Στ', ἡ συγγραφέας δὲν περιορίζεται στὰ γραφικά τοῦ Λέοντος ἀλλὰ μελετᾶ καὶ ἀναλύει τὴν στρατηγική καὶ τακτική τοῦ Βιζαντίου, μᾶλλον ἔξ ἀφορμῆς τῶν Τακτικῶν. Προγραμμάτισται εἰς βάθος ἀνάλυση καὶ σύγκριση τῶν Τακτικῶν μὲ προτρηγούμενες ἐργασίες τοῦ ἔδιου θέματος.

Οἱ ἀπαιτήσεις ποὺ προανέφερα εἶναι πρωτίστως ἀπαιτήσεις γνώσης καὶ κατανόησης τῆς γλώσσας — τὰ Τακτικά εἶναι στὴν ἀρχαιότουσα γλώσσα —, ἀπαιτήσεις γνώσης τῆς βιζαντινῆς ιστορίας καὶ ἔξουσεωσης μὲ θρους καὶ θεωρίες στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς καὶ μὲ τὸ Δίκαιο τοῦ Πολέμου, δπως θὰ ίδοιμε στὴ συνέγεια. Γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ αὐτές τὶς ἀπαιτήσεις, ὁ συγγραφέας διέθεσε ἀσφαλῶς πολὺ χρόνο καὶ μεγάλο κόπο γιὰ ἔρευνα καὶ μελέτη. Άλλα δὲ πάρουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά.

Τὸ ἔργο του, τῶν 180 σελίδων, εἶναι κατανευημένη σὲ ἔξι κεφάλαια. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο εἶναι σύντομο καὶ ἔχει γραπτήρα εἰσαγωγικό, γι' αὐτὸν καὶ πιλοφορεῖται «Ἐισαγωγικό». Σκοπός του εἶναι νὰ πληροφορήσει καὶ νὰ προετοιμάσῃ τὸν ἀναγνώστη, γιὰ ὅτα θὰ ἀκολουθήσουν, καὶ κυρίως προσφέρει μιὰ εἰσαγωγική ἀξιολόγηση τῶν ἀξιωμάτων ἢ γνωμικῶν στὰ διποτα καταλήγει ὁ Λέων. Τὸ δεύτερο κεφάλαιο εἶναι ἐκτενέστερο καὶ ἀναφέρεται σὲ ἔργασίες στρατιωτικῆς θεματολογίας δέκα συγγραφέων, κατ' ἐπιλογὴν τοῦ συγγραφέων, μὲ κριτήριο προφανῶς τὸν ἄμεσον ἢ καὶ ἔμμεσο ἐπηρεασμὸν ποὺ δισκησαν οἱ δέκα αὐτοὶ συγγραφεῖς στὴ σκέψη καὶ στὶς ἀπόψεις τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ κατὰ τὴν συγγραφή τῶν Τακτικῶν. "Οπως ἔχουμε ἀναφέρει, ὁ Λέων ὁ Στ' στηρίζθηκε σὲ προγενέστερους συγγραφεῖς καὶ κυρίως στὸ ἔργο τοῦ Μαυρίκιου Στρατηγικόν. Γι' αὐτὸν καὶ ὁ τίτλος τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ εἶναι «"Εμεσες καὶ ἄμεσες πτηγὲς τῶν Τακτικῶν».

Οἱ ἐπιλεγέντες συγγραφεῖς εἶναι ὁ Μαυρίκιος (Στρατηγικόν, τέλη, διοι. αι. μ.Χ.), ὁ Ξενοφῶν (Ιππαρχικός, 431-354 π.Χ.), ὁ Αἰνείας ὁ Τακτικός (Πολιορκητικό, 4ος αι. π.Χ.), ὁ Ἀσιληπιόδοτος (Τέχνη τακτική, 1ος αι. π.Χ.), ὁ

Όνάσανδρος (*Στρατηγικός*, 1ος αι. μ.Χ.), δι Φροντίνος (*Strategemata*, 84-88 μ.Χ.), δι Αίλιανδος δι *Τακτικός* (*Taktikή Θεωρία*, περὶ τὸ 100 μ.Χ.), δι Αριανός (*Τέχνη τακτική*, 137 μ.Χ.), δι Πολύαινος (*Στρατηγήματα*, 161 μ.Χ.), δι Βεγέτιος (*Eritomia Rei Militaris*, 4ος αι. μ.Χ.).

Στὸν περιορισμένο χρόνο αὐτῆς τῆς παρουσίασης δὲν εἶναι δυνατή ἡ θνατορά σὲ κάθε ἔναν ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες συγγραφεῖς. Στὸ κεφάλαιο αὐτοῦ, ὅπως μᾶς λέγει ὁ συγγραφέας, ἐπιδιώκεται γενικὰ ἡ ἀνίχνευση, στὰ *Τακτικὰ* τοῦ Λέοντος τῆς ἐπάλληλης σειρᾶς στρωμάτων τοῦ παλίμψηστου, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθοῦν οἱ πηγὲς ποὺ συνέβιλαν στὴ δικαιροφαστὴ παῦ κειμένου τῶν *Τακτικῶν*. Μέσα, δύμας, ὀπὸ τὴν ἀνίχνευση αὐτῆς, παρακολουθεῖ κανεὶς ἐπίσης τὴν παρεῖλα καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς στρατιωτικῆς σκέψης ἀπὸ τὴν ὀρχαίωτητα μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Λέοντος. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ στρατιωτικὰ μέρη τῆς ὅλης ἐργασίας, διότι ἡ παράθεση τῶν ἀπόδυσεων μᾶς δεκάδας συγγραφέων ποὺ προηγήθησαν τοῦ Λέοντος προσδίδει βάθιος στὰ *Τακτικὰ* καὶ καθιστᾶ πληρέστερη τὴν κατανόησή των. Στὸ τρίτο κεφάλαιο ἐξαλρεταὶ ἡ «ἀνάγκη, τῆς προσαρμοστικότητος καὶ τοῦ ρεαλισμοῦ στὶς στρατιωτικὲς ἐνέργειες». «Ἐγει σημασίᾳ ὁ τονισμὸς τῆς προσαρμογῆς καὶ τοῦ ρεαλισμοῦ σὲ μᾶς ἐπογή, καὶ σὲ μᾶς καὶ νίκας ἕπου διθρησκευτικὸς παράγοντας εἴγε μεγάλη σημασίᾳ στὴ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου. Ο πόλεμος διεξήγετο μὲ τὴν ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐπιτυχία ἦταν δῶρο τοῦ ἴδιου Θεοῦ. Ἐντούτοις, στὰ *Τακτικὰ* εἶναι ἔμφαντῆς ἡ ἀντίληψη ὅτι τὰ πράγματα δὲν μπορεῖ νὰ ὀφεθοῦν στὴ θελα δύναμη καὶ μόνον, ἀλλὰ «σὺν Θεῷ δεῖ καὶ χείρας σαλεύειν», δηλαδὴ ἐπαναλαμβάνεται τὸ αἰσώπειον «σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χείρα κίνει», πρὸς ἀπαφυγὴν τῆς μοιρολογτικῆς προσέγγιστρης τῶν πολεμικῶν πραγμάτων. Στὸ τέταρτο κεφάλαιο, ποὺ εἶναι καὶ τὸ οὐσιαστικότερο μέρος τῆς ὅλης ἐργασίας καταλαμβάνοντας τὸ ἔνα τρίτο περίπου τοῦ δύγκου τῆς, παρατίθενται εἴκοσι βασικὲς καὶ πάντοτε ἐπίκαιρες ἀρχὲς στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς τῶν Βυζαντινῶν, ὅπως αὐτὲς προκύπτουν ἀπὸ τὰ 294 ὀξιώματα τὴν γνωμικὰ τῶν *Τακτικῶν*. Παραθέτω ἔνα δεῖγμα τῶν ὀρχῶν αὐτῶν, ὅπως:

- νὰ μὴν ἀναλαμβάνονται ριψοὶ οὐδὲνες ἐνέργειες γιαρίς νὰ ὑπάρχει ἀνάγκη, ἡ σοβαρὴ προσπική ὀφέλειας,
- νὰ ὑπερισχύει κανεὶς τῶν ἀντιπάλων μὲ τὴ σκέψη μᾶλλον καὶ τὰ στρατηγήματα, παρὰ μὲ τὴν ἐκ τοῦ συστάδην μάγη,
- νὰ λαμβάνονται μέτρα γιὰ τὴν ἀποτροπὴ αἰφνιδιαστικῶν ἐπιθέσεων ἀπὸ τὸν ἐχθρό.

- νὰ παρακινοῦνται πρὸς διενέργεια ἐπίθεσης κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀλλοὶ παρακείμενοι ἐχθροὶ του,
- νὰ ἀποδίδεται μεγάλη σημασία στὴν πειθαρχημένη προετοιμασία τῶν στρατιωτῶν καὶ στὴν καλλιέργεια τῆς ίκανότητάς τους νὰ ἔχουν θάρρος,
- νὰ ἐλέγχονται συνεχῶς ἡ ἐποικότητα καὶ τὸ θάρρος τῶν στρατιωτῶν γιὰ συμμετοχή σὲ πολεμικὲς ἐνέργειες,
- νὰ υπάρχει ἐπιστημονικὴ προσέγγιση καὶ κακὴ πληροφόρηση γιὰ τὰ ζητήματα τοῦ πολέμου, καὶ
- νὰ μὴν ὄδηγεῖται ὁ ἀντίπαλος σὲ ἀπόγνωση.

Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς ἐπεξηγοῦνται, ἀναλύονται καὶ παραβάλλονται μὲν ὅμοιες ἀρχὲς ὅχι μόνο τῶν δέκα προηγγείλεντων τοῦ Λέοντος στρατιωτικῶν συγχριφέων στοὺς δόποὺς ἀναφερθῆκαμε, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων, ἀρχαίων καὶ Βυζαντινῶν. Εἶται ὁ ἀναγνώστης ἔχει στὴ διάθεσή του πλούσιο ὑλικὸ γιὰ ναθε περίπτωση ἀρχῆς ἢ δεξιώματος, ποὺ ὅχι μόνο τὸν ἀποζημιώνει προσφέροντάς του ἐνδιαφέρον ύλικὸ στρατιωτικῆς γνώσης, ἀλλὰ καὶ τὸν προπέπει σὲ σκέψεις καὶ διαλογισμό.

Στὸ πέμπτο κεφάλαιο γίνεται ὀναφορὰ στὰ «γνωρίσματα ἐνὸς ίκανοῦ στρατιωτικοῦ ἥργατορα». Εἶναι γεγονὸς ὃτι ὅσοι ἀσχολοῦθηκαν μὲ ζητήματα πολέμου καὶ στρατηγικῆς, ὅν ὅχι ὅλοι τουλάχιστον οἱ περισσότεροι, δὲν παρέλειψαν νὰ ἀναφερθοῦν καὶ στὰ πρασόντα καὶ τὶς ίκανότητες ἐνὸς καλοῦ στρατιωτικοῦ ἥργετη. Τὸ ίδιο ἐπράξει καὶ ὁ Λέων, καὶ σὲ αὐτὸ τὸ κεφάλαιο γίνεται ἀναφορὰ σὲ δεκαπέντε, δὲ τὸ ὄνομάσσουμε στοιχεῖα, ποὺ πρέπει νὰ συγκριτοῦν τὴν προσωπικότητα ἐνὸς ίκανοῦ ἥργατορος. Η ἐπιλογὴ τοῦ ἥργατορος εἶναι σοβαρή, ὑπόθεση, διάπολος ἀπλὰ τόσο στὴν ἐπιτυχίᾳ ἀλλὰ καὶ στὴν ἀποτυχίᾳ τὸ μερίδιο εὑθύνης του, εὐθύνης καὶ συμβολῆς, εἶναι τὸ μεγαλύτερο.

Στὸ ἕκτο καὶ τελευταῖο κεφάλαιο προσεγγίζεται ἡ διαχρονικότητα τῶν ἀρχῶν στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ Τακτικὰ τοῦ Λέοντος. Γίνεται μνεῖα ἀκόμα καὶ τοῦ ἔργου Τέχνη τοῦ Πολέμου τοῦ Κινέζου φιλόσοφου Σοὸν Τζού ποὺ γράφτηκε τὸν 5ο π.Χ. αἱ. Η διαχρονικότητα τῶν ἀρχῶν δὲν ἀμφισβητεῖται, καὶ σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς ὀφείλεται καὶ ἡ χρησιμότητα τῆς ἐργασίας ποὺ παρουσιάζεται. Εἶναι γνωστὸν ὃτι ὁ Μέγας Ἀλεξανδρος μελεταῦσε κατὰ τὶς ἐκστρατείες του τὴν Ήλιάδα, ἢ μάχη τοῦ Μαραθώνος καὶ τὰ πεδία μαχῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου μιδάσκονται σὲ δλα τὰ στρατιωτικὰ σχολεῖα τοῦ κόσμου, ὁ δὲ Θουκυδίδης στὶς ἡμέρες μας εἶναι πρῶτος σὲ μελέτη καὶ ἀνάλυση στὰ ἴνστιτοῦτα στρατηγικῶν μελετῶν. Η πρό-

γενέστερη στρατιωτική γνώση, είναι πάντοτε χρήσιμη, θὰ ἔλεγα ὀναργκαῖα, καὶ πρέπει νὰ μελετᾶται, διότι αὐξάνει τὴν εύρηματικότητα καὶ τὴν ἵκανότητα πρὸς ἐπίλυση στρατηγικῶν καὶ τακτικῶν προβλημάτων ποὺ πάντα ὑπάρχουν, ἀφοῦ οἱ πόλεμοι καὶ οἱ μάχες δὲν ἐπαναλαμβάνονται καθ' ὅμοιο τρόπο, δὲν ἀντιγράφονται καὶ ἐπομένους συνταγὲς ἔτοιμες δὲν ὑπάρχουν. Στὸ κεφάλαιο οὐτὸ γίνεται καὶ μιὰ ἀνάλυση τῆς στρατηγικῆς τῶν Τακτικῶν ὑπὸ τὸ πρίσυα τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου, τοῦ Δικαίου τοῦ Πολέμου, ίδιως σὲ ὅ, τι ἀφορᾷ στὰ στρατηγήματα καὶ στὰ τεχνάσματα, κατὰ τὸν πόλεμο, ποὺ ὑποκρύπτουν δόλο, ἐξαπάτηση, παραπληροφόρηση κλπ., μὲ ἄλλα λόγια συνιστοῦν ἐκφοπὴ ἀπὸ τὸ «εὖ ἀγωνίζεοθαι». Εἶναι ἐπίκαιρη, γέ, ἀνάλυση, διότι σήμερα ὑπάρχει μιὰ κίνηση, ἀπὸ κάποια ιράτη, νὰ ἐπαναπροσδιορισθοῦν ὅροι καὶ περιορισμοὶ τοῦ Δικαίου τοῦ Πολέμου, δηλαδὴ τῆς Σύμβασης τῆς Χάγης καὶ τῶν μετέπειτα Συμβάσεων τῆς Γενεύης, ίδιως ὡς πρὸς τὸ τί είναι ἀμαχηροὶ πληθυσμός, ποὺς εἶναι ὁ τρομοκράτης, πῶς ὁρίζεται τὸ νέο πεδίο μάχης κλπ.

Ἡ ἐργασία συμπληρώνεται μὲ τριάντα σελίδες ὑπόσημειώσεων, ἐκατὸν είκοσι ὀκτὼ τὸν ἀριθμό, ποὺ μαρτυροῦν τὸ εὔρος καὶ βάθος τῆς ἐρείνης τοῦ συγγραφέως. Ο πρόλογος ὀνόματε στὸ ὀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας κ. Βασίλειο Μαρκεζίνη, ὁ δὲ ἐπίλογος στὸν ὅμοτιμο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν κ. Σπύρο Τρωιάνο. Τέλος, γέ, ὅλη ἐργασία συμπληρώνεται μὲ πλούσια βιβλιογραφία.